

Своеасаблівасць традыцыяў пахавальнага абраду віцебскіх старавераў// Іваноў Уладзіслаў

Аб пахавальнай абраднасці беларускіх старавераў няма спецыяльнага даследавання, тым ня менш гэта тэма цікава з пункту гледжання разнастайнасці культурных традыцыяў Беларусі. І потым пакрысе спецыфіка іх пахавальнага абраду знікае пад прэсам мадэрнізацыі, таму асабліва важным для айчыннай этналогіі цяпер зьяўляецца захаваць у памяці дадзены страт культуры.

Сьмерці традыцыйныя стараверы не баяцца, таму і рыхтуюцца да яе безтрывожна: “сьмератное адзеньне”, як віцебскія стараверы называюць касцюм, які апранаюць у нябыт, рыхтуюць загадзя, некаторыя нават і дамавіну маюць на гарышчы. Стараверкі-бабулькі лічаць, што чалавек “вінен пра сьмерць думаць кожную хвіліну, думаць і рыхтавацца да яе”. Сустрэкаюць сьмерць бяз сьлёзаў, бо то грэх: “навошта плакаць, калі чалавек да бога йдзе? Гэтаму трэба радавацца!”¹. Яны ўпэўненыя, што падрыхтоўка да сьмерці не накліча хуткую сьмерць. Жыў яшчэ нядаўна ў Віцебску адзін стары старавер, які тры труны сабе зрабіў, але ж так і не пахавалі яго ў іх, бо паміралі іншыя і для пахавання іншых аддаваў труны. Варта адзначыць, што раней стараверскія труны адрозьніваліся ад праваслаўных і каталіцкіх: аб гэтым піша У. Сысоў². Яшчэ да другой і пад час другой сусьветнай вайны беларускія стараверы, як сьведчаць сучасныя віцебскія папоўцы, выраблялі гэтак званыя труны-“доўбанкі”, пераважна з сасны ці яліны, бо дрэвы гэтыя смалістыя, пахкія (і ніколі з асіны). Раней, калі труны вырабляліся самі, то ўсе стараверы старога веку мелі на гарышчы труны. У праваслаўных беларусаў Віцебшчыны гэткага не было ці вельмі рэдка. Пры гэтым неабходна адзначыць адну важную прыкмету, зьвязаную з труною: можна загадзя набыць яе, але ні ў якім разе няможна жартам класьціся ў яе, бо тады на працягу года чалавек гэты памрэ. Так гаворыць прыкмета.

У эмацыянальным пляне стараверы мужна, цьвяроза сустракаюць сьмерць, без галашэньняў. Калі ў беларусаў Падзьвіньня, як адзначаюць сучасныя дасьледнікі гэтага рэгіёну³, галашэньне ці хаця б плач – абавязковае суправаджэньне хаўтураў, то ў старавераў, сучасных прынамсі, дадзенай зьявы не назіраецца. Галашэньні па нябожчыку ўспрымаюцца нэгатыўна як сваякамі, гэтак і духоўным кіраўніцтвам. Віцебскія стараверкі зазначылі, што “галосець звычайны тыя, хто не любіў, не шкадаваў нябожчыка. Бо калі шкада памерлага, то гэтка

¹ Матэрыялы экспедыцыяў аўтара. Палявы сшытак № 3. С. 12.

² У.М. Сысоў, Беларуская пахавальная абраднасьць, Мінск, 1995. С.

³ Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. Том 2. Віцебскае Падзьвінне. Мінск, 2004. С. 378-379.

журба адолеець, сьціснець, што будзеш маўчаць”⁴. І потым лічыцца, што галосычы, як плачучы, дарэчы, па нябожчыку “нячысьцік чуе гэта і зьяўляецца ў хаце памерлага”. Таксама некаторыя віцебскія стараверкі дадаюць: “Што памёрлага шкадаваць? Трэба жывога шкадаваць і цаніць”⁵. Стараверы пэнсійнага веку часьцяком нават зайздросьцяць памерлай асобе і вучаць маладых сьмела і трывала сустракаць сьмерць. Пра сьмерць гавораць, нічога не ўтойваючы. З маленства рыхтуюцца да сьмерці, пры гэтым няможна сказаць, што стараверы зачараваныя, як некаторыя містыкі, ідэяй сьмерці, яны проста ўспрымаюць яе як нармальнае, непазьбежнае завяршэньне жыцьця: “усім нам там быць”, “адтуль выйшлі, туды і вернемся”, “зямелька мяккая, там будзе добра качацца” і г. д.

З размоваў са старэйшымі стараверамі ніколі не чуў, каб у іх паўстаў страх сьмерці, штораз заўвагі аб тым, што “сьмерць наша наробиць клопату родным”, але ж страх ні разу не выяўляўся. Нябожчыкаў не баяцца, у мітычнага нячысьціка ня вераць, кажуць, што варта баяцца жывых, “якія цяпер за нячысьціка” (“цяперашнія людзі адабралі ўсю работу нячысьцікаву, ім цяпер і няма чаго рабіць”). Як шкадаваньне, галашэньне па памерлых, страх сьмерці, падаецца, калі не забаронены, то ўспрымаецца нэгатыўна ў стараверскай грамадзе.

У самой хаўтурнай абраднасьці старавераў шмат агульнага з беларускай хаўтурнай абраднасьцю: стараверам таксама вядомыя умоўныя, безумоўна, 8 этапаў пахавальнага цыкля, апісаныя У.М. Сысовам⁶ (рытуальныя дзеянні ў першую пасьмяротную гадзіну, падрыхтоўка нябожчыка да пахаваньня: абмываньне і пераапраананьне, выраб труны, наведваньне роднымі і суседзьмі памёршага, вынас труны з хаты, шэсьце пахавальнай працэсіі, падрыхтоўка магільнага і пахаваньня, памінальны стол), хаця ва ўсіх васьмі заўважаюцца пэўныя адрозьненні. Першапачаткова варта адзначыць, што ў старавераў больш рэглямэнтаваныя правілы пахавальнай абраднасьці, чымся ў каталікоў, праваслаўных ці пратэстантаў. Так напрыклад, грэх паміраць на печцы ці ў лазьні – тых, хто памёр там, звычайна не памінаюць, як і самагубцаў ці “няхрышчонікаў”. Печка ўспрымаецца як “блудніца”, месца, дзе “качаюцца-адпачываюць”, а таму сьмерць на ёй бачыцца як нізкая, грэшная, недарэчная і нявартая годнага старавера. Лазьня, хоць і “не блудніца”, а ўсё ж-ткі месца бруднае, нячыстае. Мыўшыся ў лазьні, забаронена гаварыць “Спаси Христос” – нагэтулькі лазьня нізкае, недарэчнае месца для падобнай падзякі. Толькі на вуліцы, калі памыцікі

⁴ Матэрыялы экспедыцыяў аўтара. Палявы дзёньнік № 1. С. 21-22.

⁵ Тамсама.

⁶ У.М. Сысоў, Беларуская пахавальная абраднасьць, Мінск, 1995. С.

йдуць дамоў, можна сказаць “Спаси Христос”. Самым страшным для старавера зьяўляецца памерці на печцы альбо ў лазьні.

Так, напрыклад, рыхтуючы нябожчыка да пахаванья, ні ў якім разе няможна мыць яго мылам, ані травамi, толькі простаю вадою. Як у некаторых праваслаўных, у старавераў лічыцца, што сваякі ня могуць мыць памёрлага⁷. Хаця апошнім часам усяляк бывае. Таксама ніколі не пакідаюць нябожчыка аднаго, заўсёды нехта знаходзіцца ля яго і потым бязупынку “чытаецца па ім”. Як толькі пачынаюць служыць па ім паніхіду, труну з нябожчыкам пераварочваюць тварам да абразоў. Магілу капаюць у той дзень, калі ладзяцца хаваць, пры гэтым рыюць яе не надта глыбокую – “у тры лакці”⁸ (лічыцца, калі выкапаеш яміну раней, то нябожчык адчувае гэта і ў тое ж імгненне, як пачынаюць рыць яму могілку, чэрнее ён у труне). Калі канец сьвету будзе, то лічыцца, што гэтак лягчэй будзе ўзняцца памерлым. Пахавальнае шэсьце адбывалася без кветак, вялкоў (цяпер, праўда, зьяўляецца ў старавераў традыцыя несці кветкі памерламу). Шэсьце пачынаецца ў першай палове дня (“чым раней, тым лепш”). На могілках адчыняюць труну, “разьвітваюцца” з памерлым, забіваюць труну, зямлю кідаюць (як толькі кіне першы чалавек тры разы каліўкі зямлі, то чалавек канчаткова памірае, а дагэтуль ён яшчэ, хоць і адзелены ад душы, але лічыцца жывым, так бы мовіць “жывым нябожчыкам”), закапваюць і адразу ж паніхіду ладзяць з куцьцёй і без гарэлкі. Звычай адкупляць зямлю, кідаючы грошы ў яму, не назіраецца. Па вяртаньні з могілак, ладзіцца абед, куды запрашаюцца ўсе. Трэба адзначыць, што па сёньня стараверы прытрымліваюцца былых правілаў: гэтак напрыклад, калі хаўтуры прыпадаюць на пост, то і памінальны абед вінен быць постным. Ніякіх выключэньняў не робіцца. А вось гарэлка дзе-нідзе пранікла ў стараверскі стан: калі жанчыны і цяпер не п’юць гарэлку на памінках, то некаторыя мужчыны не супроць прыгубіць.

Нарэшце, распавядаючы аб своеасаблівасьці стараверскай пахавальнай традыцыі, няможна абыйсьці гэткага цікавага моманту, як пахавальныя крыжы. Адметным момантам зьяўляецца тое, што, напрыклад, беспapoўскія стараверы ўстанаўліваюць крыж на могілцы не ў галаве, як зазвычай робяць праваслаўныя, каталікі ці стараверы-папоўцы, а ў нагах. Гэта прынцыповае разыходжаньне мае свае тлумачэньне: беспapoўцы лічаць, што ў судны дзень, калі і жывыя і памерлыя пойдучь на боскі суд, памерлым будзе лягчэй узняцца, узяўшыся за крыж у нагах. Таксама не абмінем эстэтычнага боку стараверскіх памінальных крыжоў:

⁷ Матэрыялы экспедыцыяў аўтара. Палявы сшытак № 2. С. 9.

⁸ Тамсама.

кожны, хто трапляе на г.зв. “маскоўскія могількі”, заўважае спецыфічныя васьміканцавыя крыжы з тытламі, з надпісамі на цэркоўна-славянскай мове. Агароджа, цывільныя каменныя манумэнтны, клюмбы, кветкі зазвычай адсутнічаюць (хоць апошнім часам зьяўляюцца) на стараверскіх могільках, там дамінуе строгі мінімалізм у аздабленьні, што цалкам адпавядае стараверскаму ўяўленьню аб прастасьці і стрыманасьці зямнога жыцьця.

Своеасаблівасьць пахавальных традыцыяў старавераў Беларусі можна таксама праілюстраваць на прыкладзе пахавальнага касцюма.

А) Жаночы абрадавы пахавальны касцюм (“сьмератное адзеньне”) складаецца з наступных прадметаў:

1) даўгая белая сарочка ці яшчэ рубаха з ільну, бавоўны ці паркалю (але ж пераважна з ільну). Выкарыстаньне штучнай тканіны забаронена, бо неабходна, каб сарочка раскладалася разам з целама памерлага;

2) баян (сарафан) на брэтэлях, якія ззаду перакідваюцца лягушкай (“лягвай”) (таксама з ільну);

3) пахавальны абутак: у мінулым анучы і лапаткі (з ільну), у сучасны пэрыяд замест лапатак абуваюць простыя крамныя тапці (лапаткі – своеасаблівыя шкарпэткі-тапці, зробленыя саматужным шляхам).

4) хустка сьветлая і чапец; няможна ў цёмнай ці пярэстай, бо лічыцца, што колер не вінен раздражняць вока. Плямы ці кветкі на тканіне забароненыя; меркавалі, што жанчына, апранутая ў стракатае, будзе датуль стаяць на тым сьвеце на сонцы, пакуль ня зьнікнуць, ня выгараць плямы⁹.

5) абавязковай часткай пахавальнага касцюма зьяўляецца паясок, які сымбалізуе падпарадкаванасьць боскай волі, а таксама выконвае аберагальную функцыю. Усе элемэнтны пахавальнага касцюма ўкладваюцца ў саван, у які звычайна кладуць нябожчыка.

6) Для пахавальнага касцюма абавязковы наступныя аксэсуары:

а) вянецак (паперавы);

б) падарожная;

в) лестаўка (стараверскі ружанец).

Б) Мужчынскі пахавальны касцюм¹⁰ складаецца з:

⁹ Матэрыялы экспедыцыяў аўтара. Палявы сшытак № 3. С. 8.

¹⁰ Апісаньне мужчынскага пахавальнага касцюма тут падаецца з улікам спецыфікі стараверска-папоўскай культуры, якая часткова адрозьніваецца ад больш папулярнага беспопоўскага, дзе, як вядома і з досьведу

- 1) Кашулі-касавароткі з паяском;
- 2) Нагавіцаў;
- 3) Іншы раз ужывалі анучы і лапаткі з ільну, радзей замест лапатак пасталы (пасталкі – своеасаблівыя шкарпэткі-тапці з матузамі);

Колер пахавальнага адзення – сьветлы, г.зн. пераважна белы, радзей бела-шэры. Выкарыстаньне чорнага колеру забаранялася. Лічылася, што калі ў чорным пахавалі чалавечка, то маці нябожчыка павінна будзе столькі плакаць, пакуль чорны пахавальны касцюм не зьбялее. Белы колер атаясамляецца з нябожчыкам – не дарам жа гавораць у народзе: “белы як памерлы”. Гэтуль, як відно, стараверы прыныпова адрозьніваюцца ад сучасных праваслаўных, каталікоў ці атэістаў, у якіх традыцыйна чорны колер сымбалізуе хаўтуры і хаўтурны строй у прыватнасьці. Хаця, белы колер, як заўважае Я. Крук, раней прысутнічаў ва ўпрыгожваньні труны і ўбраньні нябожчыка ў праваслаўным і каталіцкім атачэньні¹¹, таксама белы ручнік, накінуты на вакно ад вуліцы ці на браму, абвяшчаў аб сьмерці ў сям’і. Праўда, сёньня гэтая традыцыя пакрысе губляецца, хаўтуры сучасныя беларусы ладзяць усё часьцей і часьцей “па-гарадзкому”: белы колер саступіў месца ўсім іншым. Стараверы таксама значна зыначыліся, купляюць крамную пахавальную вопратку, тым не мянш старыя людзі і вельмі часта стараверы сярэдняга веку, асабліва ў вёсках і мястэчках, як мне ўдалося заўважыць у час шматлікіх экспедыцыяў па Паазер’і ў 2002-2005 гадах, перавагу аддаюць белаю колеру. Гэткім парадкам, можна сказаць, што першапачаткова і стараверы, і праваслаўныя апрашалі нябожчыкаў у белае, але ж зь цягам часу і пад уплывам цывільных традыцыяў, праваслаўныя, ня ўмеючы гэтак упарта супроцьстаяць новым павевам, як стараверы, страцілі пэўную частку сваёй традыцыйнай культуры, тады як ужо ўзгаданыя стараверы, яе захавалі ў лепшым, хоць і не ідэальным стане.

На сучасным этапе пераемнасьць хаўтурнай традыцыі мясцовых старавераў парушана тэндэнцыяй да зьмяшаньня, да пераходу да агульнага, так бы мовіць “цывільнага”, “сьвецкага” пахаваньня. Так маладыя стараверы з адыходам ад рэлігійнасьці губляюць шматлікія традыцыі, пахаваньня між іншым, што будуецца традыцыйна на простае веры. Пакуль жа, дзякуючы старым генерацыям стараверства, мы яшчэ маем шанец назіраць спэцыфіку стараверскай пахавальнай абраднасьці, якая заключаецца ня толькі ў захаваньні пэўных

лінгвістаў, і з доўсведу этнолягаў, сустракаецца гэтка абавязковая частка як азіям, цалкам невядомы папоўцам. Аднак гэтая спэцыфіка істотна не ўплывае на комплекснае разуменьне пытання.

¹¹ Я.Крук, Сімволіка беларускай народнай культуры, Мінск, 2003, с.64.

архаізмаў, уласьцівых усім усходнеславянскім культурам, як то белы колер пахавальнага касьцюма ці прытрымліваньне пэўнай формы пахавальнага касьцюма як для мужчынаў, гэтак і жанчынаў, нягледзячы на ўплыў цывільнай і рэлігійна нейтральнай культуры, але ж і ў новатворным: паступовае прыстасаваньне да ўмоваў сучаснасьці і частковае прыняцьце агульнанацыянальных нормаў у пахавальнай традыцыі – уніфармізацыя, пераход на крамную, а не саматужную пахавальную вопратку. Цікава, што ўніфармізацыі асабліва падуладны мужчынскі пласт культуры (цяпер мужчынскі пахавальны строй складаецца цалкам з крамнага адзення), тады як менавіта жаночы пахавальны касьцюм застаецца найбольш захаваным і запатрабаваным. Натуральна, маладыя генерацыі старавераў – што мужчыны, што жанчыны – аднолькава бездапаможныя перад тэндэнцыяй да зьліцьця пахавальных культураў старавераў і праваслаўных галоўным чынам, а таксама каталікоў. Тэндэнцыя да асыміляцыі асноўнай часткі беларускага стараверства ахапіла ўсе без выняткаў пласты культуры, таму на сьняняшнім этапе як ніколі варта вылучыць і запомніць спэцыфічныя рысы іх багатай і дзівоснай культуры.